

RODZICIELSTWO ZASTĘPCZE – ZAWÓD CZY PASJA POMAGANIA? WYBRANE ASPEKTY FUNKCJONOWANIA RODZINNEJ PIECZY ZASTĘPCZEJ

Józefa Matejek

ORCID: 0000-0002-1499-9914

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

e-mail: jozefa.matejek@up.krakow.pl

FOSTER PARENTING – A PROFESSION OR A PASSION FOR
HELPING? SELECTED ASPECTS OF FAMILY FOSTER CARE

Keywords: foster parenthood, child, family foster care

Abstract. Family foster care is a form of temporary care for children who, for various reasons, cannot grow up in a biological family. Fostering the all-round development of children in family foster care in line with their potential and individual abilities at different stages of development is the primary task of foster carers. This article presents elements concerning the operation of family foster care: it characterises family foster care, children referred to a foster environment, requirements for foster carers and also indicates statistical data on the subject.

Słowa kluczowe: rodzicielstwo zastępcze, dziecko, rodzinna opieka zastępcza

Streszczenie. Rodzinna piecza zastępcza jest formą tymczasowej opieki nad dziećmi, które z różnych powodów nie mogą wychowywać się w rodzinie biologicznej. Wspieranie wszechstronnego rozwoju dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej zgodnie z jego potencjałem oraz indywidualnymi możliwościami na różnych etapach rozwoju stanowi podstawowe zadanie w obszarze wychowania, jakie spoczywa na opiekunach zastępczych. W artykule przedstawiono elementy dotyczące funkcjonowania rodzinnej pieczy zastępczej: scharakteryzowano rodzinną pieczę zastępczą, dzieci kierowane do środowiska zastępczego, wymagania względem opiekunów zastępczych oraz wskazano dane statystyczne w zakresie podjętego tematu.

Wprowadzenie

Rodzinna piecza zastępcza jest formą tymczasowej opieki nad dziećmi, tj. sprawowanej do momentu unormowania się ich sytuacji życiowej, i wiąże się z zapewnieniem wszystkich szeroko rozumianych potrzeb w zakresie prawidłowego funkcjonowania. Rodziny zastępcze przejmują większość funkcji oraz zadań, które powinny być sprawowane przez rodzinę biologiczną dziecka. Obowiązujące w Polsce przepisy prawne w zakresie organizacji pieczy zastępczej nad dzieckiem zostały określone w ustawie z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. z 2023 r., poz. 1426, 1429). Zgodnie z ustawą „system pieczy zastępczej to zespół osób, instytucji i działań mających na celu zapewnienie czasowej opieki i wychowania dzieciom w przypadku niemożności sprawowania opieki i wychowania przez rodziców” (Ustawa, 2011, art. 2, pkt 2). Umieszczenie dziecka w zastępczym środowisku najczęściej poprawia jego sytuację materialną, bytową, wychowawczą, zmianie ulega także funkcjonowanie społeczne oraz sytuacja szkolna dziecka.

Działania w zakresie organizacji pieczy zastępczej wymagają współdziałania różnych instytucji oraz specjalistów różnorodnych dziedzin i profesji, m.in. pedagogów, psychologów, koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej, sędziów rodzinnych. Podejmowane sposoby wsparcia zarówno rodzinnego, jak i instytucjonalnego, wpisują się w funkcjonowanie instytucji sektora pomocowego oraz łączą pracę i pasję społeczną osób, którym nie jest obojętny los dzieci krzywdzonych i opuszczonych. Prezentowany artykuł powstał na podstawie analizy materiałów źródłowych dotyczących problematyki rodzinnej pieczy zastępczej oraz analizy danych zastanych. W artykule przedstawiono zagadnienia dotyczące funkcjonowania rodzinnej pieczy zastępczej: scharakteryzowano rodzinną pieczę zastępczą, dzieci kierowane do środowiska zastępczego, wymagania względem opiekunów zastępczych oraz wskazano także dane statystyczne w zakresie podjętego tematu.

Rodzinna piecza zastępcza nad dzieckiem

Rodzina jest najlepszym środowiskiem wychowawczym dla dziecka w każdym okresie jego rozwoju. W sytuacji, w której dochodzi do nieprawidłowości w jej funkcjonowaniu i niejednokrotnie nie jest ona w stanie poradzić sobie samodzielnie z problemem, konieczne jest wsparcie ze strony instytucji

oraz organizacji zaangażowanych w pomoc dziecku i rodzinie. Pomoc rodzinie powinna wyprzedzać pomoc kierowaną do samego dziecka i tak działać, aby kompleksowo zabezpieczać potrzeby rodziny oraz zapobiegać jej dysfunkcjom. Jeżeli jednak – pomimo udzielanego wsparcia – rodzina nie jest w stanie zapewnić dziecku opieki i wychowania, zostaje ono objęte jedną z form pieczy zastępczej. Obowiązującym w tym zakresie aktem prawnym jest ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku wraz z późniejszymi zmianami (Dz. U. z 2023 r., poz. 1426, 1429), określająca formy wspierania rodziny mającej trudności z wypełnieniem funkcji opiekuńczo-wychowawczych, a także zasady sprawowania pieczy zastępczej. Ustawodawca już w treści preambuły ustawy zapisał jej założenia oraz cele, jakie chce osiągnąć:

- dla dobra dzieci, które potrzebują szczególnej ochrony i pomocy ze strony dorosłych, środowiska rodzinnego, atmosfery szczęścia, miłości i zrozumienia, w trosce o ich harmonijny rozwój i przyszłą samodzielność życiową, dla zapewnienia ochrony przysługujących im praw i wolności,
- dla dobra rodziny, która jest podstawową komórką społeczeństwa oraz naturalnym środowiskiem rozwoju, i dobra wszystkich jej członków, a szczególności dzieci [...]” (Ustawa, 2011, Preambuła).

Zgodnie z cytowaną ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, obowiązek wspierania rodziny przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych oraz organizacji pieczy zastępczej w zakresie ustalonym ustawą spoczywa na jednostkach samorządu terytorialnego oraz organach administracji rządowej. Zadania dotyczące organizacji systemu pieczy zastępczej zostały przez ustawodawcę przydzielone jednostkom organizacyjnym samorządu na szczeblu powiatu. Piecza zastępcza to zespół osób, instytucji i działań mających na celu zapewnienie czasowej opieki i wychowania dzieciom w przypadkach niemożności sprawowania opieki i wychowania przez rodziców biologicznych. Ustawodawca zobowiązuje powiat – a w konsekwencji organizatora rodzinnej pieczy zastępczej – do zaangażowania w „pracę z rodziną umożliwiającą powrót dziecka do rodziny lub gdy jest to niemożliwe – dążenie do przysposobienia dziecka, a w przypadku braku możliwości przysposobienia dziecka – opiekę i wychowanie w środowisku zastępczym” (Ustawa, 2011, art. 33 pkt 1). Oznacza to, że wszelkie działania dotyczące objęcia dziecka systemem pieczy zastępczej nie mają na celu wyprowadzenia dziecka z rodziny na stałe, ale służą jedynie zapewnieniu mu pieczy bieżącej – czyli opieki oraz wychowania przez taki okres, który niezbędny jest do pracy i przygotowania rodziny naturalnej na ponowne przyjęcie dziecka. Piecza zastępcza jest sprawowana

w formie rodzinnej oraz instytucjonalnej. Umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej następuje na podstawie orzeczenia sądu (Ustawa, 2011, art. 35 pkt 1), ale w przypadku pilnej konieczności – na wniosek lub za zgodą rodziców dziecka – możliwe jest umieszczenie dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej na podstawie umowy zawartej między rodziną zastępczą lub prowadzącym rodzinny dom dziecka a starostą właściwym ze względu na miejsce zamieszkania tej rodziny lub miejsce prowadzenia rodzinnego domu dziecka (Ustawa, 2011, art. 35 pkt 2) oraz po uzyskaniu zgody rodziców zastępczych (Ustawa, 2011, art. 36). „Opieka zastępcza może być rozumiana jako czasowe, ale też często bliżej nieokreślone przejęcie obowiązków w sprawowaniu pieczy za kogoś, najczęściej nad dzieckiem [...]. Opieka taka łączy się z zapewnieniem wszystkich, szeroko rozumianych elementów składowych potrzebnych do prawidłowego funkcjonowania: bytowych, emocjonalnych, kulturowych” (Roguska, 2011, s. 20). Osoby przyjmujące dziecko w charakterze rodziny zastępczej nie zastępują w sensie prawnym jego rodziców naturalnych, nie zmienia się sytuacja dziecka w świetle przepisów prawa alimentacyjnego i spadkowego. Na rodzicach naturalnych nadal spoczywa obowiązek alimentacyjny względem dziecka, niejednokrotnie mają oni prawo również do utrzymywania osobistych kontaktów z dzieckiem – jeżeli sąd nie postanowi inaczej. Podstawowym celem i zadaniem pieczy zastępczej jest zapewnienie dziecku czasowej opieki, wychowania i wsparcia oraz zaspokojenie jego potrzeb bytowych, zdrowotnych, edukacyjnych, kulturalno-rekreacyjnych, a zwłaszcza emocjonalnych.

Zgodnie z ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej „formami rodzinnej pieczy zastępczej są: rodzina zastępcza (spokrewniona, niezawodowa, zawodowa, w tym zawodowa pełniąca funkcje pogotowia rodzinnego i zawodowa specjalistyczna) oraz rodzinny dom dziecka” (Ustawa, 2011, art. 39). Mirosław Jamrożek i Bożena Matyjas określają rodzinę zastępczą jako małą grupę społeczną, przy czym rodzina ta stanowi środowisko wychowawcze utworzone przez osoby niebędące naturalnymi rodzicami dziecka (Jamrożek, Matyjas, 2006, s. 386-389). Natomiast Marzena Ruszkowska podkreśla, że „rodzina zastępcza powinna stanowić takie samo bądź bardzo zbliżone środowisko opiekuńczo-wychowawcze dla dziecka, jak rodzina naturalna” (Ruszkowska, 2013, s. 67).

Zadania rodziny zastępczej spokrewnionej z dzieckiem mogą pełnić dziadkowie (wstępni) lub rodzeństwo dziecka, natomiast rodzinę zastępczą zawodową lub rodzinę zastępczą niezawodową tworzą małżonkowie lub osoby niebędące wstępnymi oraz rodzeństwem dziecka. W przypadku rodziny zastępczej niezawodowej co najmniej jedna osoba tworząca tę rodzinę musi posiadać stałe

źródło dochodów. W rodzinie zastępczej zawodowej lub rodzinie zastępczej niezawodowej w tym samym czasie może przebywać łącznie nie więcej niż troje dzieci lub osób, które osiągnęły pełnoletniość, przebywając w pieczy zastępczej. „W razie konieczności umieszczenia w rodzinie zastępczej rodzeństwa, za zgodą rodziny zastępczej oraz po uzyskaniu pozytywnej opinii koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej, jest dopuszczalne umieszczenie w tym samym czasie większej liczby dzieci” (Ustawa, 2011, art. 53 pkt 2).

Wśród rodzin zastępczych zawodowych możemy wyróżnić rodziny zastępcze zawodowe specjalistyczne i rodziny zastępcze zawodowe pełniące funkcje pogotowia rodzinnego. W rodzinie zastępczej zawodowej specjalistycznej (zgodnie z art. 59 pkt 1 cytowanej ustawy) umieszcza się w szczególności: dzieci legitymujące się orzeczeniem o niepełnosprawności lub orzeczeniem o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności; dzieci, o których mowa w ustawie z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich; małoletnie matki z dziećmi (Ustawa, 2011, art. 59 pkt 1). Należy podkreślić, iż w rodzinie zastępczej zawodowej specjalistycznej nie można w tym samym czasie umieścić dzieci legitymujących się orzeczeniem o niepełnosprawności lub orzeczeniem o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności i dzieci objętych tą pieczą na podstawie ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Natomiast rodziny zastępcze zawodowe pełniące funkcje pogotowia rodzinnego, przyjmują dziecko na podstawie: orzeczenia sądu, w przypadku, gdy dziecko zostało doprowadzone przez Policję lub Straż Graniczną oraz na wniosek rodziców dziecka lub innej osoby w przypadku, o którym mowa w art. 12a ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy (Ustawa, 2011, art. 58 pkt 1). Rodzina zastępcza zawodowa pełniąca funkcję pogotowia rodzinnego może odmówić – w szczególnie uzasadnionych przypadkach – przyjęcia dziecka, jeżeli w tej rodzinie jest już troje dzieci oraz jeżeli dziecko doprowadzone przez Policję lub Straż Graniczną jest powyżej 10. roku życia. Ustawodawca założył, że dziecko umieszczone w tej formie pieczy zastępczej powinno tam przebywać nie dłużej niż 4 miesiące, ale za zgodą organizatora rodzinnej pieczy zastępczej w sytuacjach szczególnie uzasadnionych pobyt dziecka może być przedłużony do 8 miesięcy lub do zakończenia postępowania sądowego decydującego o dalszej sytuacji dziecka, tj. „powrót do rodziny naturalnej, przysposobienia lub umieszczenia w rodzinnej pieczy zastępczej” (Ustawa, 2011, art. 58 pkt 4).

Formą rodzinnej pieczy zastępczej są także rodzinne domy dziecka, które tworzą wielodzietną rodzinę, co jest szczególnie ważne w celu zapewnienia opieki licznemu rodzeństwu. „W rodzinnym domu dziecka, w tym samym czasie,

może przebywać łącznie nie więcej niż 8 dzieci, osób, które osiągnęły pełnoletniość, przebywając w pieczy zastępczej, o których mowa w art. 37 ust. 2-4 i 6, oraz osób opuszczających rodzinną pieczę zastępczą jako niepełnoletnie, o których mowa w art. 37 ust. 5 i 6. 2. W razie konieczności umieszczenia w rodzinnym domu dziecka rodzeństwa, za zgodą prowadzącego rodzinny dom dziecka oraz po uzyskaniu pozytywnej opinii koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej, jest dopuszczalne umieszczenie w tym samym czasie większej liczby dzieci” (Ustawa, 2011, art. 61). Rodzinny dom dziecka organizuje powiat lub podmiot, któremu powiat zlecił realizację tego zadania.

Według dostępnych danych statystycznych liczba rodzin zastępczych w 2022 roku wyniosła 35 723, w tym 22 887 rodzin zastępczych spokrewnionych, w których opiekę znalazło 29 619 dzieci, natomiast rodzin zastępczych niezawodowych było 10 738 dla 14 333 dzieci, a liczba zawodowych rodzin zastępczych wynosiła 2098, w których umieszczonych zostało 7027 dzieci. W tym okresie działało także 787 rodzinnych domów dziecka dla 5625 dzieci. Ogółem w rodzinnej pieczy zastępczej w 2022 roku było 56604 dzieci (Informacja, 2023, s. 16-18). Rodziny zastępcze spokrewnione stanowią najliczniejszą grupę wśród form rodzinnej pieczy zastępczej, natomiast w dalszej kolejności znajdują się rodziny zastępcze niezawodowe, rodziny zastępcze zawodowe oraz rodzinne domy dziecka. Według statystyk Głównego Urzędu Statystycznego w 2022 roku, „funkcję rodziny zastępczej pełniło 18 409 małżeństw i 17 030 samotnych osób. Rodziny, które przyjęły jedno dziecko, stanowiły 72,6%, dwoje dzieci – 18,1%, troje – 5,4%, zaś czworo i więcej dzieci – 3,8% wszystkich rodzin zastępczych. Ponad połowa osób prowadzących rodziny zastępcze była w wieku 51-70 lat. Rodzinne domy dziecka prowadziło 666 małżeństw i 115 samotnych osób. Większość osób (77,8%) pełniących funkcję rodzinnego domu dziecka była w grupie wiekowej 41-60 lat” (Główny Urząd Statystyczny, 2022, s. 1).

Skierowanie dziecka do pieczy zastępczej powinno nastąpić, dopiero gdy zostały wyczerpane formy pomocy rodzinie, o których traktują przepisy w zakresie wspierania rodziny i systemie pieczy zastępczej. Wyjątek w tym względzie stanowi sytuacja, w której dobro dziecka wymaga niezwłocznego zapewnienia mu opieki zastępczej. Czas pobytu dziecka w pieczy zastępczej ma charakter tymczasowy – nie dłuższy niż do momentu osiągnięcia przez nie pełnoletniości (18 lat); jeżeli osoba, która osiągnęła pełnoletniość, przebywając w pieczy zastępczej, nadal „uczy się w szkole; uczy się w uczelni; uczy się u pracodawcy w celu przygotowania zawodowego; uczy się na kursach, jeżeli ich ukończenie jest zgodne z indywidualnym programem usamodzielnienia; legitymuje się

orzeczeniem o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności może przebywać w rodzinie zastępczej nie dłużej niż do ukończenia 25. roku życia” (Ustawa, 2011, art. 37 pkt 2). Czas pobytu dziecka w pieczy zastępczej jest także uwarunkowany charakterem przyczyn, które doprowadziły do umieszczenia go poza rodziną naturalną.

Rodzinna piecza zastępcza stanowi wartościowe środowisko dla dzieci pozabawionych własnej rodziny, dlatego problematyka opiekuńczo-wychowawczego, edukacyjnego, społecznego oraz socjalizacyjnego aspektu funkcjonowania rodzinnej pieczy zastępczej podejmowana była wielokrotnie przez badaczy tego środowiska¹.

Funkcjonowanie rodzinnej pieczy zastępczej – wybrane aspekty

Funkcjonowanie rodzinnej pieczy zastępczej związane jest z uwarunkowaniami, które dotyczą procesu jej tworzenia oraz codziennej aktywności opiekuńczo-wychowawczej, a także możliwości wsparcia rodzin zastępczych w procesie socjalizacji dziecka. Do podstawowych elementów, mających wpływ na społeczne funkcjonowanie rodzin zastępczych należą: wypełnianie podstawowych zadań opiekuńczo-wychowawczych i socjalizacyjnych względem dzieci, właściwe przygotowanie rodzin oraz wsparcie w procesie opieki nad dzieckiem.

Zadania rodziny zastępczej dotyczą całokształtu czynności opiekuńczo-wychowawczych i socjalizacyjnych. Rodzice zastępczy sprawują opiekę nad dzieckiem osobiście od dnia faktycznego umieszczenia dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej, nabywając prawa i obowiązki, które muszą należycie wypełniać względem dziecka, m.in. „1) reprezentowanie dziecka w sprawach finansowych związanych z zaspokojeniem potrzeb dziecka; 2) uzyskanie informacji o przyjmowanym dziecku; 3) kontakt z dzieckiem przed jego przyjęciem do rodziny;

¹ O rodzinnych formach pieczy zastępczej m.in. w opracowaniach: U. Kusio. (1998). *Rodzina zastępcza jako środowisko wychowawcze. Studium socjologiczne na przykładzie Lublina*. Lublin: UMCS; L. Winogrodzka. (2007). *Rodziny zastępcze i ich dzieci*. Lublin: UMCS; A. Łuczyński. (2008). *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcyjnych*, Lublin: KUL; M. Ruskowska. (2013). *Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze*. Warszawa: CRZL; P. Domaradzki, J. Krzyszkowski. (2016). *Wsparcie dziecka w rodzinie i pieczy zastępczej. Ujęcie praktyczne*. Łódź: UE; M. Raclaw. (2017). *Zinstrumentalizowane rodzicielstwo. Rodziny zastępcze – między usługą a odruchem serca*. Toruń: Akapit; M. Danecka, A. Kęska, R. Pląsek. (2018). *Dylematy pieczy zastępczej*. Warszawa: PAN; A. Regulska. (2018). *Rodzina i piecza zastępcza nad dzieckiem w perspektywie zasady pomocniczości*. Warszawa: UKSW; J. Matejek. (2020). *Rodzinna piecza zastępcza. Teoretyczne aspekty funkcjonowania rodzin zastępczych*. Kraków: UP; G.G. Gajewska. *Pieczka zastępcza w pandemii w percepcji osób zaangażowanych w jej sprawowanie*, *Horyzonty Wychowania*, 20(53) (2021), s. 4960; A. Skalec-Ruczyńska. (2023). *Proces profesjonalizacji opiekunów zastępczych w Polsce, główni aktorzy i zasoby*. Warszawa: Difin; i in.

4) wsparcie ze strony powiatowego centrum pomocy rodzinie; 5) pomoc finansowa na częściowe pokrycie kosztów w związku z przyjęciem dziecka” (Wosik-Kawala, Czerniak, Grymuza, Kołodziej, 2011, s. 109). Ponadto ustawodawca zamieszcza katalog zadań dedykowany rodzinom zastępczym oraz rodzinnym domom dziecka, które zgodnie z art. 40 ustawy o wspieraniu rodziny zapewniają dziecku całodobową opiekę i wychowanie, ale przede wszystkim:

- traktują dziecko w sposób sprzyjający poczuciu godności i wartości osobowej;
- zapewniają dostęp do przysługujących świadczeń zdrowotnych;
- zapewniają kształcenie, wyrównywanie braków rozwojowych i szkolnych;
- zapewniają rozwój uzdolnień i zainteresowań;
- zaspokajają jego potrzeby emocjonalne, bytowe, rozwojowe, społeczne oraz religijne;
- zapewniają ochronę przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w życie prywatne dziecka;
- umożliwiają kontakt z rodzicami i innymi osobami bliskimi, chyba że sąd postanowi inaczej.

Rodzina zastępcza oraz prowadzący rodzinny dom dziecka współpracują z ośrodkiem adopcyjnym, koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej i organizatorem rodzinnej pieczy zastępczej” (Ustawa, 2011, art. 40).

Podstawowym zadaniem rodzinnej pieczy zastępczej jest zapewnienie dziecku odpowiednich warunków wychowania i rozwoju społecznego, psychicznego, fizycznego, kulturowego, a także właściwej edukacji, rozwoju zainteresowań, wypoczynku i organizacji czasu wolnego, dostosowując to wszystko do stanu zdrowia i możliwości dziecka. Działania opiekuńczo-wychowawcze w pieczy zastępczej koncentrują się także na przygotowaniu dziecka do samodzielnego i odpowiedzialnego życia oraz umiejętności pokonywania trudności życiowych. Dużego znaczenia nabiera także proces socjalizacji dziecka w rodzinie, który odbywa się m.in. poprzez naśladowanie postępowania rodziców (np. wykonywanych przez nich obowiązków). Podobnie, w rodzinie zastępczej działania socjalizacyjne uwarunkowane są wieloma czynnikami, do których należą: właściwa organizacja życia rodziny, rodzaj rodziny zastępczej, relacje w rodzinie i atmosfera oraz postawy rodzicielskie prezentowane przez rodziców zastępczych. „W każdej rodzinie, chcąc wdrożyć dziecko do życia w społeczeństwie, koniecznością staje się podejmowanie przez rodziców odpowiednich metod i form wychowania, ale w środowisku rodziny zastępczej proces ten dodatkowo musi być ukierunkowany zarówno na wprowadzenie pewnych zmian w przypadku niewłaściwych

nawyków i postaw, jak i nauczanie i wypracowanie tych form funkcjonowania społecznego, których dziecko nie nabyło” (Matejek, 2013, s. 69). Właściwa realizacja funkcji w rodzinach zastępczych (Kusio, 1998; Winogrodzka, 2007; Łuczyński, 2008; Regulska, 2018; Matejek, 2020) ma bezpośredni związek z procesem wychowania i socjalizacji dziecka w rodzinie zastępczej, daje możliwość kompensacji jego braków rozwojowo-wychowawczych oraz zapewnienia prawidłowego i stabilnego środowiska wychowawczego. Nie bez znaczenia w procesie wychowania i socjalizacji staje się również zaspokojenie potrzeb psychicznych dziecka – zwłaszcza potrzeby przynależności emocjonalnej, wzajemnego zaufania – oraz nawiązanie z nim więzi.

Do rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka kierowane są dzieci osierocone, dzieci, których rodzicom została ograniczona lub zawieszona władza rodzicielska, a także dzieci znajdujące się w wyjątkowo trudnej sytuacji uniemożliwiającej zapewnienie elementarnych warunków opieki i wychowania na skutek zaniedbania i braku należytej troski o dziecko oraz bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych. Do grupy przyczyn umieszczania dzieci w rodzinach zastępczych należą także: uzależnienia rodziców (lub jednego z nich), przemoc fizyczna i psychiczna względem członków rodziny, zaniedbywanie podstawowych obowiązków rodzicielskich, niezaradność życiowa, porzucenie dziecka, bezdomność, ale również ciężka, uniemożliwiająca opiekę nad dzieckiem, choroba, wyjazd rodziców za granicę (Raport NIK, 2011; Szymańczak, 2016). W sytuacji, kiedy dziecko ukończyło 13 lat, umieszczenie go w rodzinie zastępczej uzależnione jest od wyrażenia przez niego zgody, w przypadku młodszych dzieci należy także w miarę możliwości brać pod uwagę ich opinię, dokonując wyboru rodziny. Dzieci kierowane do rodzin zastępczych niejednokrotnie obarczone są wieloma czynnikami ryzyka, do których można zaliczyć problemy emocjonalne oraz zaburzenia zachowania. Znaczna grupa dzieci doświadczyła poważnych zagrożeń w swoim środowisku rodzinnym, takich jak przemoc, konflikty, molestowanie i zaniedbanie. Przejście do nowego środowiska rodzinnego jest dla dziecka wydarzeniem trudnym, zwłaszcza jeżeli zostaje umieszczone w rodzinie niespokrewnionej (zawodowej), co może generować silne emocje, tj. poczucie lęku, opuszczenia, niepewności, czasem poczucie winy i tęsknotę za bliskimi. Należy zaznaczyć, że rodzina zastępcza oraz rodzinny dom dziecka umożliwiają dziecku kontakt z rodzicami i innymi osobami bliskimi, chyba że sąd postanowił inaczej. Bardzo istotnym zadaniem zastępczego środowiska jest również podejmowanie działań w zakresie łagodzenia skutków doświadczania straty i separacji przez dziecko. W realizacji tych zadań osoby

sprawujące rodzinną pieczę zastępczą wspiera koordynator rodzinnej pieczy zastępczej (Borowiec, 2014; Gebel, 2017; Zmysłowska, 2019), który może mieć pod opieką łącznie nie więcej niż 15 rodzin zastępczych lub rodzinnych domów dziecka (Ustawa 2011, art. 77.1). W 2022 roku z rodzin naturalnych do rodzinnych form pieczy zastępczej skierowanych zostało 9016 dzieci (wobec 8963 dzieci w 2021 r.). Co ciekawe „struktura wiekowa dzieci umieszczonych w pieczy rodzinnej wskazuje, że najliczniej reprezentowana jest nadal grupa wiekowa 7-13 lat (19 591 dzieci) i tu odnotować należy wzrost w porównaniu do 2021 r. – 19 529 dzieci. Natomiast spadek nastąpił w grupie pełnoletnich wychowanków w grupie wiekowej 18-24 lat (9544 osób). W 2021 r. grupa ta liczyła 10 106 osób” (Informacja, 2023, s. 20).

Biorąc pod uwagę uwarunkowania społeczne dotyczące funkcjonowania rodzinnej pieczy zastępczej, istotnego znaczenia nabiera właściwa organizacja oraz przygotowanie rodzin zastępczych. Za dobór kandydatów i odpowiednie realizowanie zadań przez rodziny zastępcze odpowiedzialny jest organizator rodzinnej pieczy zastępczej (Ustawa, 2011, art. 76 pkt 4). Organizator rodzinnej pieczy zastępczej zgodnie z założeniami ustawy dokonuje także oceny sytuacji dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej oraz w rodzinnym domu dziecka w celu ustalenia aktualnej sytuacji rodzinnej dziecka oraz analizy stosowanych metod pracy z dzieckiem i rodziną, modyfikowania planu pomocy dziecku, oceny stanu jego zdrowia i aktualnych potrzeb, oceny zasadności dalszego pobytu dziecka w pieczy zastępczej (Ustawa, 2011, art. 128-129).

Umieszczenie dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej związane jest z zachowaniem zarówno formalnych wymagań dotyczących tej formy opieki, jak i ogółu dodatkowych czynników, mających wpływ na procedurę powstawania rodziny zastępczej. Pierwszym podstawowym elementem jest odpowiednie przygotowanie kandydatów do roli rodziców zastępczych, wobec których ustawodawca nakreślił następujące wymagania. Pełnienie funkcji rodziny zastępczej może być powierzone małżonkom lub osobie niepozostającej w związku małżeńskim, jeżeli osoby te spełniają następujące warunki: „1) dają rękojmię należytego sprawowania pieczy zastępczej; 2) nie są i nie były pozbawione władzy rodzicielskiej oraz władza rodzicielska nie jest im ograniczona ani zawieszona; 3) wypełniają obowiązek alimentacyjny – w przypadku, gdy taki obowiązek w stosunku do nich wynika z tytułu egzekucyjnego; 4) nie są ograniczone w zdolności do czynności prawnych; 5) są zdolne do sprawowania właściwej opieki nad dzieckiem, co zostało potwierdzone: a) zaświadczeniem lekarskim o stanie zdrowia wystawionym przez lekarza podstawowej opieki zdrowotnej,

w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 27 października 2017 r. o podstawowej opiece zdrowotnej (Dz. U. z 2022 r., poz. 2527), oraz b) opinią o posiadaniu predyspozycji i motywacji do pełnienia funkcji rodziny zastępczej lub prowadzenia rodzinnego domu dziecka, wystawioną przez psychologa, który posiada co najmniej wykształcenie wyższe magisterskie na kierunku psychologia oraz 2-letnie doświadczenie w poradnictwie rodzinnym; 6) przebywają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, z tym że w przypadku cudzoziemców ich pobyt jest legalny; 7) zapewnią odpowiednie warunki bytowe i mieszkaniowe umożliwiające dziecku zaspokajanie jego indywidualnych potrzeb, w tym: a) rozwoju emocjonalnego, fizycznego i społecznego, b) właściwej edukacji i rozwoju zainteresowań, c) wypoczynku i organizacji czasu wolnego; 8) nie figurują w bazie danych Rejestru Sprawców Przestępstw na Tle Seksualnym z dostępem ograniczonym” (Ustawa, 2011, art. 42 pkt 1). Warto podkreślić, że wypełnianie zadań rodziny zastępczej niezawodowej lub zawodowej oraz prowadzenie rodzinnego domu dziecka może być powierzone osobom, które nie były skazane prawomocnym wyrokiem za umyślne przestępstwo. Analizując statystyki w zakresie przygotowania do pełnienia roli rodziców zastępczych, czytamy, iż „w roku 2021 przeszkolono 8876 osób (w 2020 r. – 4 826), tj. kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej, do prowadzenia rodzinnych domów dziecka lub do prowadzenia placówek opiekuńczo-wychowawczych typu rodzinnego, a także funkcjonujące rodziny zastępcze, prowadzących rodzinne domy dziecka oraz dyrektorów placówek opiekuńczo-wychowawczych typu rodzinnego (wcześniejszy spadek szkoleń niewątpliwie wynikał z faktu zakazu szkoleń w formie stacjonarnej z powodu epidemii COVID-19)” (Informacja, 2022, s. 22-23).

Rodzinie zastępczej oraz prowadzącym rodzinny dom dziecka udziela się wsparcia finansowego na częściowe pokrycie kosztów utrzymania każdego umieszczonego dziecka (Ustawa, 2011, art. 80-82). Jego wysokość uzależniona jest m.in. od rodzaju rodziny zastępczej, stanu zdrowia dziecka, a także niedostosowania społecznego dziecka. Rodzina zastępcza zapewnia nie tylko podstawową opiekę dziecku, ale przede wszystkim stwarza środowisko opiekuńczo-wychowawcze do czasu powrotu dziecka do rodziny naturalnej, dlatego „za rodzinami zastępczymi powinien stać dobry system koordynowania opieki zastępczej, czyli konkretne instytucje, które podejmują działania wspierające i pomocowe. Dlatego tak ważna jest pomoc dziecku i rodzinie, a przede wszystkim dołożenie wszelkich starań, by dobro dziecka nie było tylko słowną deklaracją, ale realną troską i opieką” (Matejek, 2020, s. 142).

Rodzicielstwo zastępcze – zawód czy pasja pomagania?

Analizując funkcjonowanie pieczy zastępczej w kontekście zawodu czy pasji pomagania, zauważamy elementy wchodzące zarówno do jednej, jak i do drugiej wymienionej kategorii. Praca to świadoma czynność polegająca na wkładanym wysiłku, to działalność podejmowana w celu osiągnięcia założonych rezultatów. Patrząc z perspektywy ekonomicznej, osoby prowadzące zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka otrzymują za swoją pracę wynagrodzenie, którego wysokość ustawodawca różnicuje w zależności od rodzaju rodziny zastępczej, kwalifikacji, szkoleń i oceny (art. 85 ustawy), obejmuje ono również czas pozostawania w gotowości do świadczenia pracy. Zgodnie z ustawą, rodziny mają prawo do wypoczynku od sprawowania opieki w wymiarze 30 dni kalendarzowych rocznie (Ustawa, 2011, art. 69) – należy dodać, że jest to praca wykonywana przez 7 dni w tygodniu, 24 godziny na dobę, angażująca całą rodzinę, odpowiedzialna i wymagająca wielu szczególnych predyspozycji i kompetencji. I na tym etapie pojawia się czynnik pasji pomagania – wspierania drugiego człowieka – w tej sytuacji dziecka, które jest kierowane do rodzinnej pieczy zastępczej. Rodzice zastępczy podejmują wiele wyzwań, nie licząc czasu i zaangażowania w zakresie kompensacji braków rozwojowych dzieci, zabiegów prozdrowotnych i wspierających wyrównywanie deficytów rozwojowych dziecka, dotyczących wyrównywania jego braków edukacyjnych oraz realizacji obowiązków szkolnych. To także działania kompensacyjne, które przybierają formę profilaktyczno-terapeutyczną z uwagi na powstałe w rozwoju osobowości dziecka zaburzenia, spowodowane dysfunkcjonalnością rodziny biologicznej. Kandydaci na rodzinę zastępczą zawodową muszą nie tylko ukończyć szkolenie i uzyskać kwalifikacje do pełnienia tej funkcji, ale także cały czas rozwijać swoje kompetencje zawodowe. Zdaniem niektórych ekspertów, zawód rodzica zastępczego powinien być sprofesjonalizowany i płatny. Agata Skalec-Ruczyńska podkreśla, iż „profesjonalizacja stanowi możliwe rozwiązanie kryzysu tego obszaru i zachętę dla nowych kandydatów do pełnienia tej funkcji. Służyć będzie także poprawie jakości sprawowanej opieki zastępczej oraz współpracy międzyinstytucjonalnej w obrębie systemu wspierania rodziny i pieczy zastępczej” (Skalec-Ruczyńska, 2023, s. 265). Biorąc pod uwagę wskazane obszary, a także analizując badania systemu pieczy zastępczej, możemy określić, że zastępcze rodzicielstwo jest pracą z pasją na rzecz drugiego człowieka. Pracą, w której spotkamy się z dużą empatią, cierpliwością, troską, zaangażowaniem i zrozumieniem

skierowanym na sytuację dziecka, ale jednocześnie osadzoną na bazie aktów prawnych, decyzji sądu, zaleceniach kontrolnych i zgodności z całokształtem pieczy bieżącej nad dzieckiem – pracą, w której bezpieczeństwo i dobro dziecka powinno być najwyższą wartością.

Zakończenie

Zagadnienia dotyczące funkcjonowania rodzinnej pieczy zastępczej zajmują ważne miejsce w systemie opieki i wsparcia społecznego dzieci w Polsce. Warto jednak pamiętać, że aby skutecznie nieść pomoc dziecku i rodzinie, należy uwzględnić szeroki kontekst i różnorodne uwarunkowania opieki zastępczej, zintegrowane działania oraz współpracę instytucjonalną w tym zakresie, a także ogół relacji dziecka z otoczeniem. „Choć w polskim systemie pieczy rodziny zastępcze są zobowiązane do dbania o dobro dziecka, to w ujęciu czysto indywidualistycznym (tj. zobowiązania do realizacji określonych funkcji, w tym także prospołecznej) niejednokrotnie muszą one uwzględniać w procesie opiekuńczo-wychowawczym także dobro rodziny biologicznej, do której dziecko winno w przyszłości powrócić” (Danecka, Kęska, Płasek, 2018, s. 199). Podejmowane działania wiążą się z konkretną pracą na rzecz dziecka, a przeprowadzona nowelizacja ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej wprowadziła dodatkowo pewne zmiany do systemu, m.in. wyższe wynagrodzenia dla rodzin zastępczych, zmiany w zakresie prawa do urlopu ojcowskiego, rezygnacji z kryterium dochodowego dla usamodzielnianych wychowanków, a także deinstytucjonalizację i derejonizację rodzinnej pieczy zastępczej. Rodziny zastępcze będą mogły zgłaszać się do powiatowych centrów pomocy rodzinie, które organizują rodzinną pieczę zastępczą, nie tylko na terenie swojego powiatu, ale również innych, na terenie kraju.

Przedstawione kwestie dotyczące rodzinnej pieczy zastępczej pokazują obszary podejmowanej działalności przez opiekunów zastępczych względem umieszczonych w rodzinie dzieci. Biorąc pod uwagę wskazane okoliczności, to właśnie rodzicielstwo zastępcze w opiece nad dzieckiem nabiera szczególnego znaczenia w kontekście problemów współczesnej rodziny, a rodzinna opieka zastępcza staje się – obok profilaktyki i pracy z rodziną – bardzo ważnym ogniwem w procesie wspierania rodziny biologicznej. Ponadto, rodzicielstwo zastępcze, łącząc pracę z pasją pomagania, zapewnia opiekę i wychowanie w zakresie prawidłowego rozwoju dziecka, a realizując ustalony plan pomocy dziecku, przygotowuje je także do dorosłego życia, pokazując prawidłowości funkcjonowania społecznego.

Referencje

- Borowiec, S. *Rola koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej w świetle zmian w pomocy społecznej*. Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze, 9 (2014).
- Danecka, M., Kęska, A., Płasek, R. (2018). *Dylematy pieczy zastępczej*. Warszawa: ISP PAN.
- Gebel, T. *Koordinator rodzinnej pieczy zastępczej i jego rola w systemie pieczy zastępczej*. Lubelski Rocznik Pedagogiczny, XXXVI, 3 (2017).
- Główny Urząd Statystyczny. (2023). *Pieczą zastępczą w 2022 roku*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/pieczą-zastępczą-w-2022-roku,1,7.html> (9.12.2023).
- Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2022 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. (2023). Warszawa: Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/sprawozdania-z-realizacji-ustawy> (15.10.2023).
- Jamrożek, M., Matyjas, B. (2006). *Rodzina zastępcza*. W: E. Różycka (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*. T. 5. Warszawa: Żak.
- Kusio, U. (1998). *Rodzina zastępcza jako środowisko wychowawcze. Studium socjologiczne na przykładzie Lublina*. Lublin: UMCS.
- Łuczynski, A. (2008). *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcyjnych*. Lublin: KUL.
- Matejek, J. (2013). *Proces socjalizacji dziecka w środowisku rodziny zastępczej*. W: B. Matyjas (red.), *Dziecko i jego socjalizacja w rodzinie, szkole i środowisku lokalnym*. Kielce: UJK.
- Matejek, J. (2020). *Rodzinną pieczę zastępczą. Teoretyczne aspekty funkcjonowania rodzin zastępczych*. Kraków: UP.
- Raport NIK. (2011). *Funkcjonowanie placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz ich współdziałanie z innymi instytucjami na rzecz powrotu dzieci do wychowania w rodzinie*. Warszawa.
- Regulska, A. (2018). *Rodzina i pieczę zastępcza nad dzieckiem w perspektywie zasady pomocniczości*. Warszawa: UKSW.
- Roguska, A. (2011). *Rodzinną opieką zastępczą i działania wspierające rodzinę naturalną*. W: A. Rogulska, M.A. Danielak-Chomać, B. Kulig (red.), *Rodzinną formy opieki zastępczej: teoria i praktyka [Family foster care: theory and practice]*. Warszawa: Stowarzyszenie SOS Wioski Dziecięce w Polsce, Fundacja na Rzecz Dzieci i Młodzieży „Szansa”, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2331/Rodzinną_opieka_zastępcza_i_działania_wspierające_rodzinę_naturalną.pdf?sequence=1 (11.09.2023).
- Ruszkowska, M. (2013). *Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze*. Warszawa: CRZL.
- Skalec-Ruczyńska, A. (2023). *Proces profesjonalizacji opiekunów zastępczych w Polsce. Główni aktorzy i zasoby*. Warszawa: Difin.
- Szymańczak, J. *Dzieci „odbierane” rodzicom – przyczyny umieszczania dzieci w pieczy zastępczej*. Analizy BAS, 5(141) (2016).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. z 2023 r., poz. 1426, 1429).
- Winogrodzka, L. (2007). *Rodziny zastępcze i ich dzieci*. Lublin: UMCS.
- Wosik-Kawała, D., Czerniak, E., Grymuza, A., Kołodziej, A. (2011). *Rodzina zastępcza*. W: D. Wosik-Kawała (red.), *Rodzinną i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*. Lublin: UMCS.
- Zmysłowska, M. *Zawody związane ze sferą usług socjalnych w systemie pieczy zastępczej – bariery w ich funkcjonowaniu*. Rozprawy Społeczne, 13, 4 (2019).